

УДК:657:631.16

ИШЕНИМДҮҮ ФИНАНСЫЛЫК ОТЧЕТТУУЛУКТУ ДАЯРДОДОГУ ИЧКИ КӨЗӨМӨЛДӨӨ ТУТУМУНУН РОЛУ

Буканова Анара Ишеновна (0000-0003-1007-054X)
Буканова Мунира Ишеновна (0009-0003-5044-9156)

Кыргыз улуттук агрардык университети, Бишкек, Кыргыз Республикасы
Кыргыз мамлекеттик университети, Бишкек, Кыргыз Республикасы

Аннотация: макалада ички контроль системасынын түшүнүгү, анын максаты, милдеттери, предмети, объекти, тартиби кыскача баяндалат жана подсистемалар аныкталат. Ички көзөмөлөр системасын изилдөө үчүн, ишканада ички аудиттин ишинин технологиясы болгон аудиттин максаттары, ички аудиттин ыкмалары, башкаруунун милдеттери жана башкы бухгалтердин жоопкерчилиги, рейтингдин жыйынтыгы боюнча аудитордук отчету көрсөтүлөт: Ошондой эле, тобокелдикти, критерийлерди, анын себептерин, алдыда боло турган кесиптерди сыпаттап, көзөмөлдөөнү сунуштаганда жана баалаганда уюмдун иши жөнүндө деталдуу, мисалдар менен ишенимдүү жана мазмундуу бухгалтердик маалыматты түзүүнү аныктайт.

Өзөктүү сөздөр: ички аудит, ички көзөмөл тутуму, көзөмөл процедуралары, көзөмөл чөйрөсү, көзөмөл, финансылык отчеттуулук, салыктар, активдер.

РОЛЬ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В ПОДГОТОВКЕ ДОСТОВЕРНОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Буканова Анара Ишеновна (0000-0003-1007-054X)
Буканова Мунира Ишеновна (0009-0003-5044-9156)

Кыргызский национальный аграрный университет, Бишкек, Кыргызская Республика
Кыргызский государственный университет, Бишкек, Кыргызская Республика

Аннотация: в статье обобщено понятие системы внутреннего контроля, его цель, задачи, субъект, объект, процедура и выделены подсистемы. Для исследования системы внутреннего контроля представлены технология работы внутреннего аудита в предприятии: цели аудита, методология ведения внутреннего аудита, ответственность руководства и обязанности главного бухгалтера, аудиторское заключение по результатам рейтинга. А также выполнение формирования детальной, достоверной и содержательной информации бухгалтерского учета о деятельности организации с примером, который раскрывает с описанием риска, критерии, его причины, предстоящие последствия, с рекомендацией и оценкой контроля.

Ключевые слова: внутренний аудит, система внутреннего контроля, процедуры контроля, контрольная среда, средства контроля, финансовая отчетность, налоги, активы.

THE ROLE OF THE INTERNAL CONTROL SYSTEM IN THE PREPARATION OF RELIABLE FINANCIAL STATEMENTS

Bukanova Anara Ishenovna (0000-0003-1007-054X)

Bukanova Munira Ishenovna (0009-0003-5044-9156)

Kyrgyz National Agrarian University, Bishkek, Kyrgyz Republic

Kyrgyz State University, Bishkek, Kyrgyz Republic

Annotation: *the article summarize the concept of an internal control system, its purpose, objectives, subject, object, procedure and identifies subsystems. To study the internal control system, the technology of internal audit work in the enterprise is presented: audit goals, internal audit methodology, management responsibilities and responsibilities of the chief accountant, audit report based on the rating results. As well as the formation of the chief accountant, audit report based on the rating results. As well as the formation of detailed, reliable and meaningful accounting information audit the organizations activities with an example that reveals a description of the risk, criteria, its causes, upcoming consequences, with a recommendation and assessment of control.*

Keywords: *internal audit, internal control system, control procedures, control environment, controls, financial statements, taxes, assets*

1. Кириш сөз

Ички көзөмөлдөө системасы төмөнкүлөрдү: жетекчиликтин максаттарына жетүү үчүн, иш жүзүндө мүмкүн болушунча, бизнести иреттүү жана натыйжалуу жүргүзүүгө, анын ичинде жетекчиликтин саясатын туура жүргүзүү; башкаруунун талаптарын так сактоого жардам берүү үчүн ишкананын жетекчилиги тарабынан кабыл алынган ички көзөмөл тутумундагы баардык саясаттар жана процедуралар; активдердин коопсуздугу, алдамчылык менен каталардын алдын алуу жана аныктоо; бухгалтердик эсептин тактыгы жана толуктугу, ошондой эле ишенимдүү финансылык маалыматты өз убагында даярдоону камтыйт. [3]

Ички контроль системасы чарбаны башкаруудагы эң маанилүү темалардын бири. Бул тема көп кырдуу болсо да, жалпы аныктама боюнча, ички көзөмөлдөө тутуму – бул чарба жүргүзүүчү субъекттин жетекчилери тарабынан кабыл алынган уюштуруучулук түзүмдөрдүн, ыкмалардын жана процедуралардын жыйындысы; чарбалык иштерди натыйжалуу жүргүзүү. Ал ишканада көзөмөлдүн жоктугунун жана

анын активдерин жоготуу тобокелдигин азайтуу үчүн түзүлгөн.

Бул үчүн ишкана бухгалтердик (финансылык) отчеттордо пайда болушу мүмкүн болгон бурмалоолорду же каталарды аныктоого, оңдоого жана алдын алууга мүмкүндүк берген финансылык жана чарбалык операциялардын чагылдырылышын көзөмөлдөө жана эсепке алуу системасын түзүшү керек. Бул акционерлерге, бизнес ээлерине жана инвесторлорго стратегиялык жана инвестициялык чечимдерди кабыл алуу үчүн ишенимдүү бухгалтердик эсепти жана финансылык отчеттуулукту алууга мүмкүндүк берет.

2. Изилдөөнүн материалдары жана ыкмалары.

Көзөмөлдөнүн процедуралары – бул ишкананын негизги өзгөчө максатына жетүүдөгү жетекчилик тарабынан көзөмөл чөйрөсүнө кошумча кабыл алынган материалдык ыкмалар жана ички көзөмөл эрежелери колдонулган. Изилдөөнүн методтору төмөндөгүлөр:

Өзгөчө көзөмөл процедуралары

төмөнкүлөрдү камтыйт:

-отчеттуулук, жүргүзүлгөн тактоолорду тастыктоо жана кайра карап чыгуу;

-маалыматтардын математикалык жактан тактыгын текшерүү;

-маалыматтык түзүмдөрдү жана программалык камсыздоону, мисалга программалык камсыздоодогу жана маалыматтар базасына кирүү мүмкүнчүлүгүндөгү өзгөрүүлөрдү көзөмөлдөө;

-аналитикалык счетторду жана бүтө элек балансты жүргүзүнүн сакталышын жана аны кайра кароо;

-иш кагаздарын макулдашуусу жана көзөмөлдөөсү;

-ишкананын ички маалыматын тышкы маалымат булактары менен салыштыруу;

-акча каражаттарын, баалуу кагаздарды жана товардык-материалдык баалуулуктарды (инвентарларды) эсепке алуунун натыйжаларын бухгалтердик эсептин маалыматтары менен салыштыруу;

-ишкананын активдерине жана бухгалтердик эсеп жазууларына башка адамдардын мүмкүнчүлүгүн чектөө;

-финансылык натыйжалуулукту бюджет боюнча маалыматтар менен салыштыруу жана талдоо.

Аудитор төмөндөгүлөрдү аныктап жана түшүнүп билүү үчүн бухгалтердик эсеп тутуму жөнүндө түшүнүктү билүүсү зарыл: [4]

-ишкананын чарбалык операцияларынын тибин;

-чарбалык операциялардын башталыш маанисин;

-финансылык отчеттуулукту түзүүдө эсеп жазуусундагы бухгалтердик иш кагаздар менен счеттордун маанисин;

-эсеп жүргүзүү процессин жана финансылык отчеттуулук түзүүдө негизги чарбалык операциялардын жана окуялардын финансылык отчеттуулукка киргизүү мүмкүнчүлүгүн.

Аудитор ички көзөмөл системасына жетекчиликтин ишканага болгон мамилесинин маанисине карата жана

алардын маалымдуулугун жана иш аркеттерин баалоо үчүн жетиштүү көзөмөлдүк чөйрө жөнүндө түшүнүк алышы керек.

Ички көзөмөл тутуму төмөнкү максаттарга чечүүдө бухгалтердик эсептин жана ички башка кардарлардын тутуму менен тутумдашуудагы милдеттерден түзүлөт:

-операциялар учурдагы жалпы же атайын уруксатка ылайык жүзөгө ашырылат;

-бардык операциялар жана башка окуялар тиешелүү эсептерде туура суммада жана тиешелүү отчеттук мезгилде финансылык отчеттуулукту колдонуудагы отчеттуулук негиздерине (мисалы, тиешелүү мыйзамдарга жана колдонуудагы бухгалтердик эсептин стандарттарына) ылайык түзүү максатында чагылдырылат;

-активдерге мүмкүнчүлүк алуу чарасынын болушу;

-активдерди эсепке алуу учурунда ишканадагы чыныгы болгон активдер белгиленген мөөнөт менен салыштырылып жана айырмачылыктарды жоюу үчүн тийиштүү чаралар көрүлүүгө тийиш.

Ички көзөмөлдөө тутумунда жана бухгалтердик эсепке тиешелүү кээ бир бөлүктөрдөн аудитордун аудитордук далилдерди табууга кылган аракеттери:

-бухгалтердик эсеп жана ички көзөмөлдөө тутумунда олуттуу бурмалоолорду алдын алууга уюштуруусу;

-болуп жаткан көрүнүштөрдө тиешелүү мезгилдеги белгиленген убакыттын ичинде натыйжалуу иштешти.

Натыйжалуу ички көзөмөлдөө тутумун түзүү башкаруунун бардык деңгээлдериндеги ишканалардын бардык кызматкерлери тарабынан ишке ашырылууга тийиш. Бирок бул тутумга ички жана көз карандысыз аудитор гана баа бере алат.

3. Изилдөөнүн натыйжалары

Кыргызстанда бардык ири ишканаларда жана холдингдерде ички аудиторлор иштейт. Алар финансылык

отчеттуулуктун туура түзүлүшүнө пландуу түрдө мониторинг жүргүзүшөт, аудит жана салыктык тобокелдиктерди аныкташат, бухгалтердик эсептин каталарын болтурбоодогу жакшы жактуу сунуштарды аныктап беришет, ички көзөмөлдөө тутумунун натыйжалуулугуна баа беришет.

Ички аудиторлор ишкананын жетекчисине, директорлор кеңешине, ал эми директорлор кеңеши жок ишканаларда ишканалардын ээлерине отчет беришет.

Ички аудиторлор өз ишин Аудиттин эл аралык стандарттарына (АЭС) ылайык жүргүзүшөт. Ички аудиттин кесиптик корутундусу объективдүү жана көз карандысыз болууга тийиш. Кесиптик, чын пикир жаратуу ички аудитордун аудит маселелери боюнча өз пикиринин башкалардын пикирлерине көз карансыздыгын талап кылат. [1]

Ички көзөмөл ишкананын ар бир жеке кызматкери үчүн түздөн-түз жумуш ордунда мыйзам чегиндеги иш аракеттери жана жол-жоболорду жүзөгө ашыруудагы жоопкерчилиги болуп эсептелинет.

Ички аудиттин технологиясы төмөндө болжолдуу түрдө келтирилген:

Каралган бөлүм: аудит, мисалга кайсы жылда болсо, ошол жыл көрсөтүлөт. Аудит планына ылайык, Бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук бөлүмү тарабынан жүргүзүлгөн аудиттин жыйынтыгы боюнча түзүлөт;

Аудиттин максаттары: аудиттин максаты-ички көзөмөл тутумунун реалдуулугун жана натыйжалуулугун көз карандысыз баалоо. Бул отчеттуулукта финансылык-чарбалык операцияларды, бухгалтердик жана кассалык операцияларды жана процессти уюштурууга, оперативдүү көзөмөлгө жана персоналды текшерүүдөгү натыйжалар берилет.

Текшерүү мезгили: ишкана аралык келишимде так көрсөтүлөт;

Колдонулуучу ыкмалар: аудиттин жүрүшүндө бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук бөлүмүнүн ички ченемдик укуктук актыларынын Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына жана финансылык отчеттуулуктун эл аралык

Таблица 1. Ички аудиттин жүрүшүндө жыйынтыктар топтому

Процедуралар	Аткарылган процедуралардын мазмуну
Биринчи эскертүүсү	Ишканада салыктар өз убагында эсептелбеген жана кредит өз убагында төлөнбөгөндүктөн, айып- пулдар бар жана айып -пулдар пайда болгон
Тобокелдиктин сүрөттөлүшү	Операциялык тобокелдик
Критерийлери	“Бухгалтердик эсеп жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы, Кыргыз Республикасынын Салык кодекси, Аудиттин эл аралык стандарты
Себептери	Салыктар убагында эсептелбей, насыя төлөнүп калган
Акыркы көрүнүштөр	Каржылык жоготууларга, ошондой эле айып-пулдарды төлөөгө жана айып-пулдардын болушуна алып келиши мүмкүн.
Сунуштар	1) Келишимдик айыптарды жана туумдарды болтурбоо максатында салыктар жана кредиттер боюнча төлөмдөрдүн өз убагында которулушуна ички көзөмөл болуш керек. 2) Кызматтык нускамаларда ар бир бухгалтер үчүн өз-өзүнчө, операциялар боюнча милдеттерди көрсөтүү жана бөлүштүрүү керек.
Аткаруу күнү	Ишкана менен болгон келишимде көрсөтүлгөн жыл, күнү
Контролдук баалоо	Дайыма

стандартына (ФОЭС), административдик чыгашаларды эсепке алуу, финансылык жана статистикалык отчеттуулукка, бухгалтердик жана кассалык иш кагаздарына ылайык келишимдин негизинде текшерилет.

Жетекчиликтин жоопкерчилиги: ишкананын жетекчиси жана башкы бухгалтери ишканада натыйжалуу жана ишенимдүү ички көзөмөлдөө системасын иштеп чыгуу, киргизүү жана колдоо, өз компетенциясынын чегинде активдердин сакталышын камсыз кылуу боюнча чараларды көрүү жана алдамчылык, катачылык жана башка фактыларды аныктоо жана болтурбоо үчүн жоопкерчилик таратуу жана башка кыянатчылыктарды болтурбоо. Ички эсепке алуу саясатын жана процедураларын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын сактоо. Башкы бухгалтер белгиленген мөөнөттө аудитордук сунуштарды жана сунуштарды аткаруу боюнча статустарды берүүгө милдеттүү.

Аудиттик бүтүм: аудиттин жыйынтыгына баалоо ыйгарылат (жакшы, канааттандырарлык, канаттандырарлык эмес, жаман), мисалы, “канааттандырарлык” бул олуттуу: олуттуу кемчиликтерди оңдоо процесстердин жана көзөмөлдүн натыйжалуулугун жана эффективдүүлүгүн жогорулатат жана милдеттердин талаптарга ылайык аткарылышын мыкты тажрыйбалар жана камсыз кылат. Баалонун негизинде, аудиттин пикири боюнча, ишканада ички көзөмөлдүк тутуму бар жана натыйжалуу иштейт, бирок административдик чыгашаларды эсепке алуу жана башка активдерди эсепке алуу боюнча тиешелүү көзөмөл жок. Мындан тышкары, айыптык санкцияларды/айыптарды жоюу үчүн салыктардын өз убагында чегерилишине көзөмөлдү күчөтүү керектиги белгиленген.

1). Мурунку аудиттин натыйжасында чыгарылган иш-аракеттердин/сунуштардын аткарылышынын далили катары берилген маалыматтар, мурунку жумушчу иш кагаздары, анын ичинде эсеп саясатын жана ички көзөмөл тутумундагы процедурасын ж.б.

Мурдагы аудиттин жана башка аудиторлордун каралып жаткан жылга болгон сунуштары: каралган жылга аудиттин жыйынтыгына табылган кемчиликтер боюнча сунуштар берилет.

2). Аналитикалык процедуралар: бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук бөлүмүндө, штат боюнча каралган учурда, мисалга башкы бухгалтер, эсептөөчү бухгалтер, бухгалтер жана кассир.

Андан сырткары бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук бөлүмүнүн негизги милдеттери каралат:

а) финансылык отчеттуулуктун ички жана тышкы колдонуучулары үчүн зарыл болгон ишканын иши, анын мүлктүк абалы жөнүндө толук, ишенимдүү жана мазмундуу маалыматтардын түзүлүшү;

б) бардык бүтүмдөрдүн, талаптардын жана милдеттенмелердин болушу жана кыймылы боюнча так, толук жана ишенимдүү бухгалтердик эсепти жүргүзүлүшү;

в) төмөндө ички аудиттин жүрүшүндөгү болжолдуу жыйынтыктар топтому көрсөтүлгөн (таблица 1)[5]:

4. Талкулоо

Талкууда Кожошев А. О., Абдиев М. Ж. ички аудиттин жыйынтыгы боюнча, ишканада ички көзөмөлдөө тутуму бар экенин, бирок ал жетишээрлик өндүрүмдүү эмес жана корреспонденциялоодо эсептердин жазууларын өз убагында толтуруу жана өткөн мезгилдин бухгалтердик эсебин оңдобоо жагынан көзөмөлдүү күчөтүү керектиги; финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнүн принцибине ылайык келүү үчүн, түзөтүүчү жазуулар учурдагы мезгилге киргизилиши керектиги белгиленет.

5. Корутундоо

Жогоруда айтылган ички аудиттин жыйынтыгынын негизинде:

биринчиден, ички аудит – бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун маалыматтарынын аныктыгын тастыктоо

жана бухгалтердик эсептеги мыйзам бузууларды аныктоо;

экинчиден- ички көзөмөлдөө бөлүмдөрдүн ишинин натыйжалуулугун, ошондой эле кызматкерлердин өздөрүнүн кызматтык милдеттерин аткарууда ак ниеттүүлүгүн көзөмөлдөөгө мүмкүндүк түзүшү керектиги;

үчүнчүдөн - ички көзөмөлдөө тутумдун жардамы менен мекеме тартип бузууларды (каталарды) ыкчам аныктап, аларды оңдоого жана келечекте алардын пайда болушуна жол берилбеши көрсөтүлөт.

6. Колдонулган адабияттар:

1. “Аудитордук иш жөнүндө”:

КР мыйзамы // Кыргыз Республикасы, ченемдик актысы-30.07.2002.-№134.

2. “Ички аудит жөнүндө”:КР мыйзамы // Кыргыз республикасынын актылары- 26.01.2009.- № 25

3. Аудит: бакалаврлар үчүн окуу куралы / Т. М.Рогуленко [ж.б.]: ред. Т.М.Рогуленко.-5- бас., кайра каралган жана кошумча.-М: “Юрайт” басмасы, 2015.-541 б.- Сериялар: Бакалавр. Негизги курс.

4. Кожошев А. О., Абдиев М. Ж. Аудиттин негиздери: Окуу китеп- Б: 2021.- 200б.

5. Авторлор тарабынан түзүлгөн